

УДК [342.922:342.7](477)

І. В. Михайлишин

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В СУЧАСНОМУ ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено існуючі класифікації прав і свобод людини та громадянина; запропоновано авторську класифікацію. Розмежовано поняття «права людини» та «права громадянина». Сформульовано перспективні напрямки забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сучасному демократичному суспільстві та розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Згідно зі ст. 1 Конституції України наша держава є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Однією із основних ознак демократичної, правової держави є забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина, окремих груп людей та громадянського суспільства в цілому. Саме права і свободи людини та громадянина, рівень їх забезпечення визначають зміст і демократичну спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Виходячи з цього, можна зробити висновок про гуманістичний (соціальний) вектор у взаємовідносинах між людиною та державою. Основним призначенням держави має бути визнання на рівні нормативно-правових актів основних прав і свобод, створення необхідних умов, за яких особа зможе повноцінно реалізувати надані їй права та свободи. Таким чином, назріла потреба у багатоаспектному дослідженні проблеми підвищення ефективності забезпечення прав та свобод людини і громадянина в сучасному демократичному суспільстві. Розкриттю цієї проблеми в адміністративно-правовому аспекті присвячено дослідження, що і визначає його актуальність.

Мета роботи полягає у охарактеризуванні існуючих класифікацій прав і свобод людини та громадянина, визначенні перспективних напрямків забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сучасному демократичному суспільстві, а також у виробленні обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Новизна полягає у тому, що дана робота постає одним із перших комплексних досліджень перспективних напрямків забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сучасному демократичному суспільстві; розмежовано поняття «права людини» та «права громадянина»; досліджено існуючі класифікації прав і свобод людини та громадянина та запропоновано авторську класифікацію.

Необхідно розмежовувати поняття «права людини» та «права громадянина». Відмінність між цими двома поняттями полягає у

тому, що права людини є первинним поняттям, це істотні, невідчужувані права, які належать людині від її народження [2, с. 4]. Ніхто не може бути позбавлений цих прав або відмовитись від них, і кожен наділений правами людини в однаковій мірі, незалежно від таких критеріїв, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні та інші переконання, національність або соціальний статус, майновий статус, статус за походженням (народженням) або будь-який інший статус [3, с. 9]. Особливістю прав людини є те, що вони надаються людині незалежно від того, громадянином якої держави вона є, чи є вона взагалі громадянином будь-якої держави. Також наявність у людини невідчужуваних прав, до числа яких відносяться право на життя, безпеку, власність, особисту недоторканність, не залежить від того, чи визнані вони конкретною державою та закріплені на рівні нормативно-правових актів. Слід підкреслити, що відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів права людини є однаковою для усіх людей свободою, яка належить людині з моменту її народження.

Що стосується прав громадянина, то їх відмінність від прав людини полягає у тому, що ці права безпосередньо пов'язані із фактом набуття особою громадянства, тобто із закріпленням приналежності особи до конкретної держави. Характерною відзнакою прав громадянина також постає те, що держава у вигляді відповідних органів має вживати системних заходів щодо гарантування реалізації прав громадянина. Наявність у громадянина прав свідчить про особливий зв'язок між людиною і державою, зміст якого полягає у специфічній взаємній відповідальності: держава зобов'язана піклуватися про своїх громадян, де б вони не перебували, забезпечувати захист їхніх прав і свобод, а громадянин, у свою чергу, має дотримуватися приписів, установлених державою в інтересах всього суспільства [4, с. 66–67]. Наявність у особи прав громадянина надає їй можливість участі у політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Зважаючи на вищевикладене, поділяємо точку зору А. М. Колодія та А. Ю. Олійника, що права людини мають порівняно з правами громадянина домінантне значення, оскільки права людини поширюються на всіх людей, що проживають у тій або іншій державі, а права громадянина поширюються лише на тих осіб, які є громадянами певної держави [5, с. 171]. Проте слід підкреслити, що права громадянина, закріплені на рівні нормативно-правових актів в одній країні, за умови укладання угод з іншими країнами можуть бути поширені і на громадян цих країн.

Особливу увагу слід звернути на існування не лише конституційних прав і свобод людини та громадянина (тобто тих, що закріплені у Конституції України), а й інших неконституційних прав і свобод, які регулюються різними галузями права. До їх числа відносяться цивільні, виборчі, житлові, кримінально-процесуальні, адміністративні, земельні, екологічні тощо [6, с. 73]. До числа цивільних прав

відносяться право на ім'я та зміну імені, право на захист ділової репутації, право на особисті папери та ін. [7]; до житлових прав відноситься право здавати житлове приміщення в найм чи піднайм; до кримінально-процесуальних та адміністративних прав – право не бути притягнутим до відповідальності у разі вчинення певних дій у стані крайньої необхідності; до екологічних прав – право на інформацію про якість води і повітря; до трудових прав – право на профілактичний медичний огляд [6, с. 74].

В сучасній юридичній науці існує значна кількість підходів до класифікації прав людини та громадянина. Наявність різноманітних підходів до класифікації прав людини та громадянина зумовлена наявністю критеріїв, узятих за основу розподілу. Критерії мають відповідати певним вимогам: повинні мати якісний характер, бути суспільно значущими, бути присутніми у кожному розділі, сприяти виявленню особливостей кожної групи як виду [8, с. 25]. До числа основних критеріїв, за якими відбувається класифікація прав людини та громадянина, переважно відносять такі: часом виникнення, характер суспільних відносин, предмет правового регулювання, ступінь абстракції виражених у них можливостей, способи реалізації, можливості обмеження тощо [9, с. 26].

Згідно з усталеною в сучасній юридичній науці точкою зору за часом виникнення права людини можна класифікувати на три «покоління» прав: громадянські і політичні права; соціально-економічні права; колективні (солідарні) права, або права народів. Зважаючи на стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій та проникнення їх в усі пріоритетні сфери суспільного життя, вважаємо, що настав час виокремити четверте «покоління» прав людини: інформаційні права, що покликані забезпечити вільний доступ людей до усього розмаїття послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку, у результаті чого можна буде досягти високого рівня інформаційно-правової культури населення та сформувати високорозвинене інформаційне суспільство.

Існує підхід у класифікації прав людини і громадянина, відповідно до якого пропонується ділити права і свободи на суттєві та менш суттєві [2, с. 58]. До суттєвих прав і свобод відносять: право на свободу; рівність прав і свобод; свободу пересування; свободу висловлення думок; свободу совісті; громадянство і право голосу; право на справедливе правосуддя. До менш суттєвих відносяться всі інші права і свободи [2, с. 58].

Залежно від суб'єкта, якому вони надаються, права і свободи можна поділити на:

- права і свободи громадянина, до числа яких відносяться лише права і свободи, які належать згідно з національним законодавством виключно громадянам України;

- права і свободи іноземців та осіб без громадянства. Згідно зі ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, які

перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України;

– права і свободи окремих категорій людей (права чоловіків, жінок та дітей; право на утворення та діяльність політичних партій та громадських організацій; права споживачів; право на пенсію; право на відпочинок; право на освіту тощо);

– права і свободи індивідуальні та колективні. Індивідуальні права – це права, які належать людині від народження (наприклад, право на життя і гідність особи, право на особисту недоторканність). Слід зазначити, що переважна більшість прав і свобод людини, закріплених у Конституції України, носять індивідуальний характер. Особливістю колективних прав є те, що вони можуть здійснюватися лише спільно відповідною групою носіїв суб'єктивного права, вони не можуть бути реалізовані індивідуально. Необхідною умовою реалізації колективних прав є необхідність дотримання індивідуальних прав і свобод, неприпустимість їх обмеження.

Слід зазначити, що відповідно до іншого підходу права та свободи доцільно класифікувати на такі: права людини як працівника; права людини та громадсько-політичного діяча; права людини як особи [2, с. 58].

У результаті аналізу Конституції України та праць науковців можна зробити висновок, що найбільш поширеною є класифікація прав і свобод людини та громадянина за сферами життєдіяльності:

1. Особисті, або громадянські, права та свободи. Цей вид прав і свобод сприяє відносно вільному існуванню людини, яке забезпечується у результаті встановлення певних меж щодо втручання держави у приватну сферу життя людини. Під громадянськими правами розуміють можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб [5, с. 174]. Однією із специфічних ознак особистих (громадянських) прав і свобод можна визначити той факт, що ці права за своєю суттю є невід'ємними, природними правами кожної людини, які належать їй від народження.

Слід зазначити, що особисті, або громадянські, права та свободи гарантують здійснення всіх інших видів основних прав людини: політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних, сімейних тощо. Недотримання особистих прав людини призводить до неможливості реального існування всіх інших прав і свобод.

2. Політичні права, реалізація яких надає людині можливість у рамках наданих їй чинним законодавством повноважень впливати на діяльність держави, вносити пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, критикувати недоліки в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян [5, с. 167; 10, с. 167].

Необхідною умовою для реалізації політичних прав є приналежність людини до певної держави, тобто наявність в неї громадянства цієї держави. Єдиним винятком є право, передбачене ст. 40 Конституції України: усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. Отже, цим правом можуть користуватися як громадяни України, так і особи, в яких немає громадянства України.

Таким чином, можна зробити висновок, що реалізація політичних прав будь-якою людиною та громадянином надає їм можливість участі у політичному житті держави та суспільства, в тому числі у виборчому процесі. Наявність зазначених політичних прав також свідчить про певну відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів перед усіма особами, що знаходяться на території України незалежно від того, чи є вони громадянами України, чи ні.

Необхідно підкреслити, що не усі наведені вище форми участі громадян у політичному житті держави та суспільства на сьогодні використовуються повною мірою. Як зазначають О. Г. Кушніренко та Т. М. Слінько, певною перешкодою на шляху до реалізації політичних прав громадянами України є високий ступінь бюрократизму в органах державної влади, тяганина, високий ступінь закритості їхньої діяльності, відсутність досить спрямованої на розвиток громадської активності громадян політики [2, с. 90]. Поділяємо точку зору зазначених науковців з приводу недостатньої ефективності реалізації наданих їм політичних прав громадянами України та іншими особами, які знаходяться на території України. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідно докладати максимум зусиль на розробку та реалізацію ефективної державної політики, спрямованої на підвищення громадської активності в управлінні державою. Одним із ключових моментів, які мають обов'язково бути враховані, є визначення та закріплення дієвих гарантій забезпечення політичних прав, розробка та впровадження дієвого механізму реалізації усіх форм участі громадян у політичному житті держави та суспільства.

3. Соціально-економічні права, реалізація яких надає людині можливість участі у виробництві матеріальних та інших благ, вільного розпоряджання власністю, нормального фізичного існування у суспільстві та сприяє забезпеченню соціальної захищеності. Економічні права людини та громадянина – це такі можливості людини та громадянина, що характеризують їх участь у виробництві матеріальних і духовних благ [5, с. 167]. Під соціальними правами слід розуміти можливості людини та громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя [5, с. 167].

Слід зазначити, що лише виважене поєднання економічних та соціальних прав сприятиме налагодженню гідного рівня життя для

людини, організації належного соціального забезпечення та максимально комфортного створення матеріальної основи життя людини і суспільства.

4. Культурні права, основним призначенням яких постає задоволення людини у її духовних потребах, забезпечення доступу людини до духовних цінностей та надбань окремих націй та людства в цілому [5, с. 174]. Наявність і реалізація культурних прав надає людині можливість брати безпосередню участь у культурному і духовному житті суспільства, держави та усїєї світової спільноти.

Наявність культурних прав людини безпосередньо пов'язана із загальною культурою українського народу. Саме надання з боку держави необхідних гарантій щодо реалізації у повному обсязі культурних прав людини є необхідною передумовою формування правової держави, підвищення загальної культури суспільства та розвитку високорозвиненого демократичного суспільства. Це зумовлено тим, що саме культура формує стиль життя, спосіб поведінки, творить демократичні, гуманістичні ідеали незалежної держави. Без культурної людини держава не може бути ані незалежною, ані демократичною [11].

Особливе місце в загальній культурі займає правова культура. Саме завдяки масовому поширенню правової культури в суспільстві можна досягти максимальної гарантованості прав і свобод людини та громадянина, організації взаємовідносин між людьми, між кожною людиною та органами державної влади і місцевого самоврядування.

5. Екологічні права, які забезпечують надання кожній людині права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Порушення екологічних прав людини можуть призвести до найрізноманітніших за своїми масштабами наслідків, до величезних екологічних катастроф техногенної природи, спричинених помилковими діями невеликих груп або навіть і однієї людини: від тимчасового погіршення умов праці на одному робочому місці до тривалих транскордонних забруднень цілих регіонів планети, які спроможні вплинути на життя та здоров'я мільйонів людей [12, с. 242].

Особливу увагу під час забезпечення екологічних прав людини необхідно звернути на вироблення ефективної екологічної політики, визнання екологічної сфери одним із ключових пріоритетів діяльності усіх органів державної влади та місцевого самоврядування. Активізація участі громадськості шляхом проведення громадських та парламентських слухань, громадських еко-експертиз проектів нормативно-правових актів, підвищення попиту населення на екологічну інформацію мають стати перспективними кроками у напрямку покращення існуючої на даний момент в Україні ситуації із забезпечення екологічних прав людини. Однією із проблем у сфері забезпечення екологічних прав людини є низький рівень екоєкологічного виховання, екопросвіти та екоосвіти [12, с. 254]. У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність забезпечення населення

необхідними знаннями у сфері екології, обов'язок щодо здійснення чого має покладатися на посадових осіб відповідних органів державної влади України.

З огляду на те, що навколишнє середовище посідає одне із центральних питань у політиці Європейського Союзу, основою розвитку країн європейської спільноти і відповідною вимогою для країн, які прагнуть увійти до Європейського Союзу, є ефективна охорона навколишнього природного середовища та екологічна безпека [13]. Таким чином, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України та необхідність максимально ефективного забезпечення екологічних прав людини, прав на сприятливе природне середовище, особливого значення набуває адаптація національного законодавства до європейського екологічного права, вивчення та застосування європейських стандартів чистого довкілля.

6. Сімейні права, зміст яких полягає в тому, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство перебувають під захистом держави [1]. З метою належного забезпечення та реалізації сімейних прав особливої уваги необхідно звернути на дотримання прав дітей, особливо дітей-сиріт. Це зумовлено тим, що у переважній більшості сімей ігнорується право дитини на приватне життя; на сьогодні українське законодавство щодо прав дітей залишається декларативним, більш того, не всі права дитини, визначені на рівні міжнародних нормативно-правових актів, закріплені у національному законодавстві [14, с. 426, 427]. Особливу увагу необхідно звернути на проблему, пов'язану із реалізацією права на навчання дітей, які мають психічні розлади та фізичні вади. Також слід зазначити, що однією з ознак недотримання сімейних прав в Україні є відсутність ефективного механізму виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

7. Інформаційні права, основним призначенням яких є забезпечення вільного доступу людей до усього розмаїття послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку, в результаті чого можна буде досягти високого рівня інформаційно-правової культури населення та сформувати високорозвинене інформаційне суспільство.

Таким чином, у роботі наведено найбільш поширену серед науковців класифікацію прав і свобод людини та громадянина за сферами життєдіяльності. Звісно, зазначена класифікація не є досконалою, крім того, у зв'язку зі змінами, що наразі відбуваються в українському суспільстві та по всьому світу, зокрема з появою нових загроз належній та повній реалізації людиною та громадянином своїх прав, існуючі права та свободи потребують свого максимально повного закріплення у чинному національному законодавстві.

Як правильно зазначає Ю. С. Разметаєва, незалежно від класифікації прав людини вони повинні, перш за все, отримувати відповідне законодавче врегулювання та реалізацію як у сфері особистої свободи, так і у відносинах з іншими індивідами, суспільними

інститутами та державою [9, с. 32]. Зважаючи на це, необхідно звернути увагу на вироблення дієвого механізму захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина від неправомірних посягань та відновлення в повному обсязі порушених прав. З урахуванням цього органам державної влади України необхідно посилити контроль за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, розробити системні заходи щодо підвищення ефективності забезпечення прав і свобод людини та громадянина з урахуванням побудови в Україні демократичного суспільства, орієнтованого, у першу чергу, на громадянина та його потреби. Слід підкреслити, що однією з основних умов належного рівня забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина є не лише ефективна діяльність відповідних органів державної влади, а й об'єднання зусиль органів державної влади з усіма інституціями громадянського суспільства. Особливої уваги також потребує вивчення питання впливу європейської інтеграції України на процес забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Список літератури: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х. : Факт, 2001. – 437 с. 3. Права людини і правоохоронні органи : посіб. для практ. навчання / Центр інформації з прав людини. – Страсбург, 1998. – 140 с. 4. Основи конституційного права України : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – Вид. 2-ге вид., доповн. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 287 с. 5. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність ; Всеукр. асоц. видавців, 2008. – 350 с. 6. Конституція України : Офіційний текст : Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-укл. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : А.С.К., 2003. – 384 с. 7. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підпригора // Українське право. – 1996. – № 2 (спецвипуск). – С. 11. 8. Ростовщиков И. В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР. Вопросы теории / И. В. Ростовщиков. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1988. – 117 с. 9. Разметаева Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Разметаева Юлія Сергіївна. – Х., 2008. – 215 с. 10. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 332 с. 11. Мацькевич М. Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії [Електронний ресурс] / Микола Мацькевич. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2943/>. 12. Права людини в Україні – 2004 : Доповідь правозахисних організацій / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Х. : Фоліо, 2005. – 331 с. 13. Казанчук І. Д. Аналіз основних чинників формування та покращення інституту міжнародного співробітництва України та кайн – членів ЄС у галузі охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки / І. Д. Казанчук // Право і Безпека. – 2012. – № 1 (43). – С. 147–151. 14. Права людини в Україні – 2009–2010 : Доповідь правозахисних організацій / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Х. : Фоліо, 2011. – 478 с.

Надійшла до редколегії 02.07.2012

Исследованы существующие классификации прав и свобод человека и гражданина; предложена авторская классификация. Разграничено понятия «права человека» и «права гражданина». Сформулированы перспективные направления обеспечения прав и свобод человека и гражданина в современном демократическом обществе и разработаны предложения по усовершенствованию действующего законодательства.

The existent classifications of rights and freedoms of man and citizen are investigated; the authorial classification is offered. The concepts «the human rights» and «the rights of a citizen» are differentiated. The perspective directions of providing of rights and freedoms of man and citizen in modern democratic society are formulated and the suggestions on the improvement the current are developed.

УДК 351.854(477)

С. О. Мосьондз

СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАУКИ

З'ясовано зміст та визначено специфічні особливості адміністративної відповідальності у сфері науки на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Проблема відповідальності в суспільстві, попри численні зусилля представників майже всіх наук, спрямовані на вивчення цього феномена, – від різних філософських течій до спеціальних галузей правових наук, – продовжує привертати увагу дослідників, що чітко усвідомлюють соціальне неблагополуччя в усіх сферах суспільних відносинах, у яких відповідальність використовується як соціальний регулятор.

Зокрема, в наукових дослідженнях останніх років усе частіше порушується питання про роль і місце адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності, що, передусім, зумовлено тим, що за допомогою адміністративної відповідальності здійснюється реальний і оперативний вплив з боку органів публічної адміністрації на осіб, які не дотримуються вимог владних державних приписів. Натомість, доводиться констатувати появу цілої низки похідних від адміністративної різновидів юридичної відповідальності, зокрема таких, як фінансова, податкова, господарська, економічна, міграційна відповідальність тощо. За своєю правовою природою всі ці різновиди є проявами адаптації конструкції адміністративної відповідальності до різних сфер правового регулювання [1, с. 334]. Це зумовлює необхідність з'ясування суті адміністративної відповідальності в цілому і адміністративної відповідальності у науковій сфері зокрема.

У юридичній літературі адміністративна відповідальність у різних галузях суспільного життя, в тому числі і у сфері науки,